

At skabe lyst for ungdommen til gavnlig virksomhed

Pernille Sonne

Fortid og Nutid, marts 2004, s. 3-25

Artiklen tager udgangspunkt i Søetaten som et udtryk for den enevældige stat i funktion, en funktion, der betegnes som Det kongelige Patriarkat. Gennem analysen af Søetatens skoler for det menige mandskabs børn i Nyboder 1786-1826 og disses udvikling ses, hvordan Søetaten til stadighed var i stand til at optage samtidige ideer fra det omgivende samfund og fortolke dem inden for sine egne rammer. Således fulgte Søetaten en dominerende tendens i tiden: at det minimum af undervisning, der blev anset som passende for almuebørn, voksede konstant. Dette er én forklaring på, at skoler blev lanceret og afløste hinanden med stor hastighed i løbet af disse 40 år.

Pernille Sonne, f. 1970, cand. mag., ph.d.-stipendiat ved Institut for historie og samfundsforhold, Roskilde Universitetscenter. Arbejder med retspsykiatri i det 20. århundrede.

Nyboder er med sine lave gule længer en kendt bydel i København. Her har flådens folk boet helt fra Christian 4.s tid, men Nyboder var ikke kun et tilbud om tag over hovedet. Søetaten har også tidligt haft grund til at drive skoler for mandskabets børn. Skolerne var en del af et generelt højt "serviceniveau" i Nyboder, der var medvirkende til at gøre arbejdskraften stabil, og samtidig var det hensigtsmæssigt, at den fremtidige arbejdskraft havde et vist mål af kundskaber.

Flådens faste mandskab var inddelt i store enheder: 1.-4. Division for matroser, og Håndværkstokken, der omfattede værftets – Holmens – håndværkere. Søetatens Skoler var primært for børn af Søværnets menige personel; dvs. at faderens arbejde i princippet var eneste forudsætning for skolegangen. Man kan imidlertid ikke hævde, at gratis skolegang bare var en del af faderens løn. I 1700-1800-tallet var det helt naturligt, at børn arbejdede, og i Søetaten var skolegang og arbejde i

nogen grad indbyrdes forbundne. Drengene, der var sunde, raske og fyldt otte år, kunne optages som rugdrengene i divisionerne eller Håndværkstokken. En rugdreng var en arbejdsdreng, der blev lønnet med en ration rug. Rugdrengen kunne avancere til kostdreng, der fik fuld kostration og et mindre pengebeløb, og siden til kompagnidreng, der lønnedes med fuld kost og et lidt større beløb. Drengene af Håndværkstokken, der gik i skole, mødte hver anden dag på Holmen og hver anden dag i skolen, mens i hvert fald nogle af divisionernes drenge blev sendt ud at sejle med flådens skibe i længere perioder. Når drengene blev konfirmerede, kunne de antages til lærlinge og siden matroser eller håndværkssvende.

Det faste mandskab blev kaldt Holmens Faste Stok. Ved siden af disse har flåden gennem tiden bestået af et varierende antal hvervede og indrullerede. I 1775 var der tale om ca. 39.000.¹ De fa-

Rugdrenge Emil Thorsen i uniformsmundering, 1860'erne. Mange af drengene i Søetatens skoler arbejdede fra en ung alder som arbejdsdrenge på Holmen og ombord i orlogsskibene. I perioder fik rugdrene udleveret uniformsmundering som en del af deres løn, der ellers bestod af en sæk rug. Uniformens udseende på billedet er stort set uændret i forhold til tidligere i århundredet. Fotograf ukendt. Orlogsmuseet.

ste folk tjente som forbillede for de ubefarne, og denne organiseringsform fortsatte også efter, at Faste Stok blev opløst i sin daværende form.²

I nogen grad minder Søetatens forhold til de menige om et patron-klientforhold, hvor begge sider skulle have udbytte af forbindelsen. Statsmagten, personificeret i kongen, havde brug for stabil, loyal arbejdskraft, og dette sikredes gennem forskellige ydelser til staben. Disse var så omfattende, at mandskabet principielt fik de allerfleste behov opfyldt. Etablen var både arbejdsgiver og husvært og uddannede børn og unge, plejede de syge og gav pension til de gamle. Endelig var alle mennesker under Søetaten underlagt den sømilitære lovgivning, og de var alle medlemmer af samme menighed og gik i Holmens Kirke. Ikke som en isole-

ret enhed, men som en integreret del af datidens danske enevoldssamfund.

I Søetaten var der tale om en patriarkalsk struktur, ligesom i andre dele af enevældens samfund.³ Kongen var som en far for sine undersåtter, der igen kunne opfattes som hans "børn". Dermed havde kongen ansvar og pligter i forhold til undersåtterne, men det gjaldt i dobbelt forstand for de mennesker, der var i kongens brød. Her var kongen også husbond. Det er en organisationsform, som jeg i det følgende vil kalde "Det kongelige Patriarkat".

De seks Skoler

I slutningen af 1700-tallet var der ikke almindelig skolegang for alle børn, og

nogle fik slet ingen undervisning. F.eks. var ca. 300 af Københavns Fattigvæsens børn i begyndelsen af det 19. århundrede uden skolegang.⁴ Der var mangel på skoler; mange børn arbejdede fra en tidlig alder, og ikke alle familier kunne afse denne arbejdskraft. En del forældre opfattede skolegang som tidsspilde,⁵ og blandt de børn, der var skolesøgende, var der også problemer med forsømmelser.⁶ Disse tendenser gjaldt også Søetaten. I 1785 rådede denne over syv skoler i og uden for Nyboder med plads til i alt ca. 400 børn.⁷ Kun én lå i kasernebyen. Da Etaten i året 1786 talte 7489 mand,⁸ hvoraf mange havde børn,⁹ slog 400 pladser slet ikke til. Derfor blev der oprettet fem nye skoler i Nyboder, som fik fælles reglement og administration med den dér allerede eksisterende – i det følgende benævnt “De seks Skoler”.

De seks Skoler bestod af 1. og 2. Håndværkstockens Skoler og 1. til 4. Divisions Skoler. Hver skole blev ledet af en skoleholder, der havde en hører (hjælpe lærer) til hjælp. Tilsyn med skolerne blev ført af kapellaner ved Holmens Kirke, med titel af inspektør. Inspektørerne var underlagt Overinspektørerne for Søetatens Skoler i Nyboder, der var den til enhver tid siddende sogneprest ved Holmens kirke og en verdslig embedsmand. De første til at beklæde overinspektoratet var kirkeværge ved Holmens Kirke, etatsråd Due, og Holmens provst, Tybring. De refererede direkte til Admiralitetet, flådens øverste ledelse. Kapellanerne skulle som inspektører påse, at der var god orden i skolen, modtage lærernes evt. beklagelser og tilse, at lærerne overholdt deres pligter.

I Nyboders skoler var der fra 1786 i alt plads til ca. 600 børn af begge køn.¹⁰ Etaten kunne i 1786 iberegnet de gamle skoler tilbyde ca. 1.000 almuebørn skolegang. Med knap 7.500 mand betød dette, at der selv efter denne udvidelse ikke

var plads til alle børn. En del fik privat undervisning eller gik i sognets fattigskole, men der er ingen tvivl om, at ligesom i det civile samfund var der mange af flådens børn, der ingen undervisning fik. Dette kan bl.a. ses af et forslag, som en lærer indsendte til Due og Tybring. Allerede et halvt års tid efter De seks Skolers oprettelse foreslog han, at de børn, der forsømte skolen, skulle udelukkes, og andre, der søgte, optages i deres sted.¹¹ Der var altså børn nok at tage af, for det var slet ikke ambitionen at oprette skoler for alle børn under Etaten.

De seks Skoler lagde som de civile skoler vægt på læsning, kristendom og lydighed. Eleverne blev inddelt i fire klasser efter standpunkt, hvilket var en pædagogisk fornyelse, foreslået af kapellan Høyer ved Holmens Kirke. Klasseundervisning var også en forholdsvis ny tankegang i almueskolevæsenet generelt. Ingrid Markussen hævder f.eks., at klasseundervisning var en ny, epokegørende undervisningsmetode, der blev praktiseret på de Reventlowske godser i 1780'erne og 1790'erne efter inspiration fra især Tyskland.¹² Joakim Larsen henviser til den tyske skolegrundlægger von Rochow for denne inspiration.¹³

I De seks Skoler koncentrerede 1. klasse sig om at lære at læse, mens 2. klasse læste gode, moralske bøger som Luthers lille katekismus og en bog forfattet af førnævnte Høyer: *Menneskets Pligter*. Denne bog er en kateketisk forklaring af menneskets pligter efter De ti Bud og godkendtes som læsebog. Samme bog blev også brugt som flidspræmie ved eksamen.¹⁴ 3. klasse undervistes i religion, og de børn, der havde alder og kundskab til konfirmation, blev udtaget til katekisation hos præsten. Kun de bedst egnede fik lov til at fortsætte til 4. klasse, hvor der blev undervist i skrivning og regning. Klasseinddelingen fulgte standpunktet, ikke alderstrinnet.

Man blev kun rykket op i næste klasse, når man havde lært det nødvendige, og det ser ud til, at man har regnet med faldende elevtal op gennem de forskellige klassetrin. Ud over en tavle med malede bogstaver til at læse højt fra i kor og 50 ABC'er fik hver skole bevilliget 30 eksemplarer af Luthers lille Katekismus og fem regnetavler med grifler.¹⁵ Foruden regnetavlerne blev der i 1790 også indkøbt 12 eksemplarer af Cramers regnebog, *Arithmetica tyronica*, og til skrivning 80 trykte forskrifter.¹⁶

De til 4. klasse uegnede blev konfirmerede og gik ud af skolen efter 3. klasse. Det er ikke muligt at afgøre, hvor mange elever, der gennemførte alle klassetrin, og heller ikke, hvor stort frafaldet var på de enkelte klassetrin.

I De seks Skoler havde man disciplinære problemer fra de første år. I februar 1787 skrev Admiralitetet til 2. og 3. Divisions chefer samt Holmens chef om forsømmeligheden blandt disciplene i de nye skoler i Nyboder. I brevet var der to lister over de børn, der havde forsømt, samt hvem deres far var. Admiralitetet pålagde d'herrer chefer "at (...) i Fald De [Forældrene] ikke paa en føyelig Maade tilholder deres Børn daglig at gaae i Skolen maatte blive betænkt paa alvorlige Midler for at tilholde dem saadant".¹⁷

Tilsynet med forsømmelige børn blev efterhånden sat i system. Hver måned skulle skoleholderne til en officer indlevere en liste over børn, der havde forsømt skolen, og forsømmelserne kom tilsyneladende under kontrol relativt hurtigt. I hele 1791 og til og med juni 1792 optræder de ovennævnte forsømmelseslister i optegnelserne hos et af Admiralitetets underkontorer, oftest med påtegningen, at den pågældende chef melder, at ingen klage er indløben fra skolen i denne måned. Elevernes ulovlige forsømmelser er tilsyneladende så få, at de sjældent kommer på forsømmelsesli-

sten. Kun i september 1791 og juni 1792 er det noteret, at to drenge var blevet afstraffet for forsømmelse måneden før.¹⁸

Lærere

Lærerne i De seks Skoler var enten teologiske kandidater eller studerende. På dette område udmærkede skolerne sig i forhold til mange skoler i det omgivende samfund, der havde svært ved at finde uddannede lærerkræfter, eller som slet ikke prioriterede lærerens kvaliteter over hans lønkrav.¹⁹ Alligevel døjede man med en stor udskiftning af især hørerne, der kun fik den halve løn af skoleholderne, nemlig 50 Rdlr.²⁰

I den første instruks til skoleholderne i De seks Skoler hedder det, at skoleholderen skal "omgaaes Hørerer som sin Medtiener ved underviisningen med Kierlighed men ligesaa lidt selv forsømme sine Pligter som overseer med nogen Forsømmelse af Ham (...) men det er dog af ham, som Skoleholder at der i Særdeleshed kræves ansvar for, at der i Skolen i almindelighed holdes god Skik og Orden, og indtreffer derfor noget som strider herimod, haver han (...) saadant for Skole Inspector til videre Foranstaltning at anmelde".²¹ Skoleholderen og høreren skulle m.a.o. omgås broderligt, og skoleholderen havde pligt til, som den ansvarlige, at sikre sig, at høreren overholdt sine pligter. Afvigelse fra god skik og orden skulle anmeldes til skolens inspektør, der fungerede som repræsentant for deres herre – kongen. Der er da også bevaret et par sager fra 1780'erne, hvori lærerne klagede over hinanden, typisk skoleholderen, der klagede over, at høreren forsømte sine timer.²² At de to kolleger skulle omgås hinanden med kærlighed, var ikke usædvanligt i 1700-tallet. I organiseringen af De seks Skoler genfinder vi det patriarkalske

samfundssystem, der af samtidens mennesker er blevet oplevet som ikke bare selvfølgeligt, men ligefrem gudgivent.²³

Virksomme og gode mennesker

De seks Skoler nåede ikke at blive 15 år gamle, før samtidens ekspanderende undervisningsminimum havde indhentet dem. I Søetatens skolevæsen kom indholdet af undervisningen i fokus inspireret af den industriskolebevægelse, der opstod i Danmark fra 1770'erne. Denne lagde vægt på praktisk arbejde som supplement til boglig uddannelse. Bevægelsen havde idémæssig baggrund flere steder. Pietistiske og pædagogiske strømninger eksperimenterede fra begyndelsen af århundredet i Europa, især i Tyskland, med forskellige former for arbejdsskoler, men også tugthuse i ind- og udland havde brugt at sætte de indsatte til at lære forskellige former for arbejde. Industriskolebevægelsen ønskede at modvirke fattigdom og uddanne børnene til spindere for herigennem at opdrage dem til flid som led i borgerlig dannelse.²⁴

Juliane Engelhardt fremhæver industriskolernes sammenhæng med den patriotiske bevægelse, der var fremherskende i Europa i slutningen af 1700-tallet.²⁵ Den havde folkeoplysning som en central målsætning og ønskede at opdrage de fattige til arbejde som forebyggelse af social nød. Dette blev bl.a. søgt opnået ved drift af arbejdsskoler, hvor arbejdsmoralen undertiden var vigtigere end det udførte arbejde.

I Danmark fik industriskolebevægelsen støtte fra officiel side med den Landfabrik- og Spindeskolekommission, der i 1781 blev etableret med det formål at få iværksat spindeundervisning i landdistrikterne. Forskellige velgørende selskaber virkede for at fremme disse skoler, der blev anset for at være til gavn

PROVST
VICTOR CHRISTIAN HJORT.
† 1818.

V. K. Hjort var provst i Holmens Kirke og medlem af Søetatens pigeskolekommission. Han havde samtidig også sæde i Fattigdirektionen af 1798, og herunder dens skolekommission. Fattigskolerne var inspireret af de samme pædagogiske tanker som Søetatens arbejdsskoler. Til pigeskolerne forfattede og udgav Hjort i tråd med disse principper en række opbyggelige, såkaldte 'spindeviser'. Louis Bobé: Bremerholms Kirke og Holmens menighed 1619-1919, 1920, tavle XLVII.

både for eleverne og for fædrelandets samlede økonomi.²⁶

Den 8. januar 1798 skrev Admiralitetet til Nyboders Skolekommission følgende: "Collegium har længe ønsket det Spørgsmaal tilstrækkelig udviklet "Er Søetatens Skoler hvad de bør være for at danne virksomme og gode Mennesker (...) og da skolerne til dette Øyemeed gandske vist

trænger til megen Forandring; saa udbede vi endvidere et udførligt Forslag til hvorledes disse Skoler bedst og simplest indrettes til at opfylde Hensigten".²⁷

Anledningen var, at Det Reiersenske Fond, et privat, velgørende selskab, havde forespurgt Admiralitetet, om der var ønske om at oprette spindeskoler i Søetatens regi. Nu greb man denne anledning til at forhøre sig hos Skolekommissionen om, hvordan skolerne kunne ændres for at opfylde hensigten – underforstået om spindeskolevirksomhed i højere grad end den hidtidige praksis ville danne disse virksomme og gode mennesker. Hærens garnisonsskoler var allerede blevet omdannet til spindeskoler, og med disse in mente var kommissionens indstilling følgende: Eftersom "*Industrie og Næringsfliid er den sande Grundvold til National-Velstand, og et mægtigt Værn mod Betlerie og Laster*",²⁸ så kunne man ikke lade denne chance gå fra sig for at forbedre skolerne og samtidig opdrage ungdommen til arbejdsomhed. Imidlertid gik det ikke an at omdanne de eksisterende skoler helt efter garnisonsskolernes forbillede. For det første tog Søetatens drenge del i kongens tjeneste, så snart de blev arbejdsdygtige, og derved ville spinderiet jo komme i uorden. Dernæst var spinding og vævning ikke passende håndværk for drenge, der ikke skulle være fabrikanter, men militære søfolk. Derimod ville det være ønskeligt, om disse drenge "*i deres første Ungdom anførtes og vænnedes til saadanne Haandarbeider, som staae i et nærmere Forhold til deres Metier, som Søfolk. - f. E. at plydse Værk - at splidse ja endog at knytte Garn*".²⁹

Til gengæld anbefalede Skolekommissionen oprettelse af en "*nye stor Pigeskole, hvori Eleverne baade kunde undervises i Læsning og tillige anføres til quin-deligt Haandarbeid*".³⁰ Der var mange piger, der her i slutningen af 1790erne

blev holdt hjemme af forældrene, dels pga. disses modvillighed mod skolen som sådan, dels fordi forældrene ikke ønskede, at deres piger skulle gå i skole med drengene. På den måde lærte pigerne jo hverken at læse eller at arbejde. Derfor etableredes snart en skole for piger, i daglig tale kaldet Hoppens Længe efter den gade, hvori den var placeret. Skolen talte i 1799 120 elever. Hermed gik ca. 13 pct. af Nyboders piger i den undervisningspligtige alder i Søetatens skole. I 1810 fandt en udvidelse sted, idet en afdeling af skolen med 120 elever oprettedes i en anden gade, Klerkegade.

Spindeskolen

Skoledagens indhold blev delt mellem undervisning i boglige fag (læseskole) og arbejdsskolen. Det blev i lærerens instruks understreget, at han intet havde at gøre med arbejdsskolen og ej heller måtte holde noget barn fra denne, uanset påskuddet. Kl. 8 om morgenen skulle læreren påbegynde "Skoleforretningerne" med at synge et vers, læse en bøn eller på anden måde opmuntre børnene til at opfylde deres pligter. Derefter skulle han undervise 1. klasse til kl. 9.30, derefter 2. klasse til kl. 11. Fra kl. 1 om eftermiddagen og én time frem skulle han undervise i skrivning og regning, skiftevis med 1. og 2. klasse, og fra kl. 2 til 4 skulle han læse med 3. klasse. Onsdag eftermiddag skulle der undervises i sang fra 2 til 3, hvilket dermed indskrænkede 3. klasses tid med en time denne dag. Indholdet af undervisningen skulle være: "*a, Religion og Moral, b, Forsmag paa anden nyttig Lecture, c, nogen Naturhistorie, d, Skrivning og Regning, e, ordentlig Sang*". De anvendte bøger skulle "*foruden de almindelige*" (formentlig de gængse bøger Biblen og Luthers katekismus) være "*Rocsows [Rochows] Børneven, Saltzmanns Læsebog*

for *Børn og Funks Udtog af Naturhistorien*". Læreren havde ikke alene pligt til at "paasee Børnenes Flid og Agtsomhed, men og deres Sædelighed".³¹ Den tid, eleverne ikke anvendte til skoleundervisning, skulle de anvende i arbejdsskolen, hvor de blev undervist i spinding og syning,³² fra kl. 7 morgen til 7 aften.

Det er her interessant at bemærke, at pigerne med denne skoleordning faktisk fik en bredere undervisning, end den, der blev drengene i De seks Skoler til del. Der blev som ovenfor skitseret lagt mindre vægt på religionsundervisningen i den nye pigeskole, end i De seks Skoler. Dertil kom, at pigerne havde både skrivning og regning allerede fra 1. klasse og endda fik naturhistorie. Det var på ingen måde almindeligt i slutningen af 1700-tallet, at piger fik en skolegang, der kunne måle sig med den, som drenge blev tilbudt.³³ Det betød ikke, at drengene blev diskrimineret af Admiralitetet. Den nye pigeskole blev anset som vigtig, fordi der i realiteten manglede undervisningstilbud til pigerne, og den blev søgt gjort så god som mulig. Pigeskolens "forspring" blev dog indhentet af drengeskolerne i løbet af få år.

Det fremgår ikke klart af den sparsomme, danske forskning i industriskolebevægelsen, hvor udbredte spindeskolerne blev i Danmark, men det er tydeligt, at Hoppens Længe og Klerkegade havde en vis succes som Søe-Etatens Læse- og Arbejdsskole for Pigebørn i hvert fald til og med 1833.³⁴ Søetatens spindeskolers fremgang afspejledes også af det forhold, at de i 1820'erne fungerede som underleverandører til Søetatens Sejldugsfabrik; en funktion, der af Det Reiersenske Fond fra begyndelsen havde været nævnt som en mulig fordel ved en spindeskole.³⁵

De fleste andre spindeskoler i Danmark blev også drevet som "fremstillingsvirksomheder".³⁶ Nogle steder fik børnene udbetalt løn,³⁷ andre steder blev

pigerne lønnet med konfirmationstøj; evt. noget, de selv havde forarbejdet.³⁸ I Søetatens pigeskoler kombineredes dette, idet ca. halvdelen af fortjenesten blev udbetalt, mens resten blev sparet op og anvendt ved deres konfirmation. At pigerne således fik løn for deres arbejde betragtedes som nødvendigt, da "*Børnene opmuntres derved til Flid og Flittighed*",³⁹ der netop var vigtige dyder, set med Etatens øjne. For pigerne betød det, at de ligesom drengene havde mulighed for at yde et tilskud til deres eget underhold. For spindeskolerne generelt gjaldt det, at man forsøgte at opmuntre børnene til flid ved at uddele præmier.⁴⁰ Disse kunne i Søetatens regi bestå i klædningsstykker, sko og strømper.⁴¹

Til opmuntring for eleverne og for at indgyde dem ønskværdige værdier blev der forfattet en mængde moraliserende, såkaldte spindeviser, beregnet på at skulle afsynges under arbejdet. Heller ikke her stod Søetatens skolevæsen tilbage. I 1799 udgav Hoppens Længe-skolens inspektør og medlem af skolekommissionen, provst V. K. Hjort ved Holmens Kirke *Sange for unge Piger, især med Hensyn til offentlige Arbejdsskoler*. Bogen var tilegnet Admiralitetet, og størstedelen af bogens 20 sange havde Hjort selv forfattet i håbet om "*at udbrede Sædelighed, Arbejdslyst og en mere rensset Smag iblant vor Almue*".⁴² En af sangene tiltrækker sig særlig opmærksomhed i denne sammenhæng: *Sang for Syepigen i Søe-Etatens Skole*. Denne sang fortæller syepigen, at hun skal være glad og flittig, taknemmelig over for kongen og hans søn, ordentlig, lydig, gudselskende og i fællesskab med de øvrige piger bestræbe sig på, at ingen andre skoler vil kunne fremvise piger, der kan sy bedre. Den øvrige del af bogen er tilsvarende opbyggelig, skønt temaerne varierer.

Det er væsentligt at understrege, at inspirationen til denne nye skoletype

18.

Sang for Syepigen i Søe-
Etats Skole.

Mel. Jeg fremmed her til Stedet kom ic.

Jeg er saa glad og lykkelig;
Jeg ej til Nød og Corrig kjender;
Al Kjedsomhed slyer langt fra mig;
Til Gavn jeg bruger mine Hænder;
Jeg lærer Tugt og Flittighed,
Og Tiden gaaer, før jeg det veed.

Gud

Gud sigte Kongen og hans Søn,
Som lod vor gode Skole stifte!
Det er mit Hjertes varme Bøn;
Thi sez vil ærlig Sandhed kriste:
Vi Piger uden Syffel gif,
Og derved onde Vaner fik.

Men nu med Lyft vi møde her,
Thi her vort sande Vel vi fremme,
Os Pligt og Orden vorder kjer,
Naar her vi nyttig Lærdom nemme.
Vi ledes til at elske Gud,
Og højt at agte Kristi Bud.

D 2

Dm

Om hvad en Pige vide bør,
Vi aldrig Undervisning savne,
Arbejdsomhed os glade gjør,
Og ved vor Flid os selv vi gavne.
Jo flinkere vor Syffel gaaer,
Des større Voes og Løn den faaer.

Thi vil vi bruge Naal og Traad
Med Stadighed og munter Iver,
Og følge Læremoders Raad,
At pant og reent vort Arbejd bliver,
I ingen Skole i vor Bye
Skal Piger kunne bedre sye.

19.

*Sang for Syepigen i Søe-Statens Skole af
Holmens provst, Viktor Kristian Hjort, der
udgav en bog med opbyggelige spindeviser.
Ifølge Dansk Biografisk Leksikon hævdede
Hjorts digte sig i helhed ikke over det mid-
delmådige. V. K. Hjort: Sange for unge Pi-
ger, især med Hensyn til offentlige Arbejds-
skoler, 1799. Det kongelige Bibliotek.*

kom fra det civile samfund. Det var vigtigt for opdragelsen, at pigerne blev formet til "rigtige" piger, underdanige og lydige. Den patriarkalske kønsopfattelse fornægtede sig ikke. Arbejdet i skolen skulle virke dannende på pigebørnene, men også i læseskolen skete der forandringer. Fagenes antal blev udvidet, og Etaten tog fat på de nyeste og mest moderne lærebøger. Salzmanns læsebog udkom på dansk i 1798 og Funkes naturhistorie i 1799. Rochow er blevet hyldet som læsebogens opfinder, og hans *Børnevennen* udkom første gang på dansk i 1777, og igen i ny oversættelse i 1801. Det var en pædagogisk revolution, der her holdt sit indtog i Søetatens skolevæsen. Alle tre forfattere tilhørte den filantropiske bevægelse,⁴³ som også industriskolebevægelsen var inspireret af.

At der i denne skoletype var et økonomisk aspekt iblandet det pædagogiske, gjaldt ikke alene Søetatens spindeskole, men også andre af tidens industriskoler.⁴⁴ Nogle skolehistoriske værker har netop sat fokus på, hvordan arbejdet i mange spindeskoler blev prioriteret højere end undervisningen.⁴⁵ For pigerne i Søetatens regi betød arbejdet i skolen i hvert fald, at de fik mulighed for at bidrage til deres egen forsørgelse og dermed i det hele taget fik lejlighed til at gå i skole. Skoleundervisningen var i dette tilfælde præget af et i samtiden pænt ambitionsniveau. Med Søetatens Pigeskoler var der tale om skoler, som i hvert fald hvad fagudbud og skolebøger angår, var af en god beskaffenhed.

De tre Drengeskoler

I 1800 faldt Admiralitetets kritiske blik på De seks Skoler, der nu var tømt for piger og fungerede som rene drengeskoler. Man fandt en stor mangel ved skolerne: "*sand Nytte af disse Skoler har man ikke*

sporet og kanikke vente efter deres nærværende Organisation – de mangle alle det væsentligste: det at skabe Lyst for Ungdommen til gavnlig Virksomhed".⁴⁶

Uddannelse var et af tidens debatterede spørgsmål,⁴⁷ og det er sandsynligt, at omdannelsen af skolevæsenet blev nødvendiggjort alene af et andet ambitionsniveau, dvs. et udvidet undervisningsminimum. Denne tolkning bestyrkes af, at den nye pigeskole, som omtalt, allerede fra begyndelsen havde et bredere undervisningstilbud end De seks Skoler. Drengeskolerne blev slået sammen to og to, så der herefter bestod tre drengeskoler, herefter benævnt De tre Drengeskoler. Her skulle eleverne undervises i læsning, religion og moral, regning, skrivning og retskrivning samt svømning og gymnastik.⁴⁸ Drengene skulle på linje med pigerne i spindeskolen vænnes til nyttigt håndarbejde. I drengenes tilfælde kunne dette være "*at snidkre, dreie, reebslaae m: m:*".⁴⁹

Den primære begrundelse for overhovedet at indføre arbejde både i Hoppens Længe og De tre Drengeskoler var, at børnene ikke måtte forfalde til lediggang. De skulle tværtimod fra barnsben vendes til at være flittige. Heri var Søetaten i fuld overensstemmelse med tidens øvrige arbejdsskolegrundlæggere.⁵⁰ At drengene skulle lære håndværk, som de kunne bruge til søs, var ikke kun af hensyn til det fremtidige mandskabs evner. Det var også en måde, hvorpå man kunne få forældrene til at acceptere skolen; man frygtede, at mandskabet ville vende sig imod den nye orden på grund af fordomme, hvis drengene skulle spinde.⁵¹ Skolekommissionen begrundede imidlertid som nævnt også den kønsdifferentierede organisering af arbejdet med, at spinding ikke var passende beskæftigelse for drenge, der skulle være søfolk.

De tre skoler fik hver en opsynsinspektør, der skulle sørge for "*Orden med*

Skolen i det hele og over sædelig Opførsel hos Drengene, medens de ere paa Skolen".⁵² Til regulering af dette arbejde blev der udarbejdet en længere instruks, som er den mest omfattende kilde til skolernes nye organisering. Tilsvarende vejledning er ikke bevaret for lærernes vedkommende. Det fremgår af instruksen, at inspektøren havde ansvar for den bespisning af drengene, der blev indført, og for orden i skolens arbejdsanstalt og regnskaber. Bespisning blev indført midt på dagen, da drengene med den nye organisation skulle blive på skolen hele dagen. Ved spisningen skulle inspektøren inddele drengene i grupper på fem til seks elever plus én af de ældste drenge til at have opsyn med gruppen. Disse grupper blev benævnt med det sømilitære begreb "bakker". Ombord på flådens skibe var mandskabet også inddelt i bakker, der "skaffede" (spiste) sammen, og på samme måde omtaltes spisningen på skolen som skafning. Over skolens bakker skulle inspektøren føre en baksrulle, hvor hver elevs plads var bestemt, samt hver bakkes plads ved bordene. Under spisningen skulle inspektøren overvåge drengene, så der ingen uorden fandt sted, hverken med bakkernes eller med drengenes opførsel.

Hver morgen skulle inspektøren mønstre drengene og skrive dem, der kom for sent eller udeblev, op på en tavle, der til det formål hang i førstelærerens stue. Årsagen til forsømmelser skulle også anføres, så man kunne holde øje med ulovligt fravær. På samme måde skulle inspektøren på en anden tavle optegne såvel lærere som arbejdsmestre, der forsømte deres arbejde.

Ved mønstringen af drengene skulle inspektøren forvise sig om, at de var renvaskede, kæmmede og så vidt muligt ordentlig påklædte. Mødte en dreng snavset eller på anden måde uplejet, skulle han sendes hjem for at blive soig-

neret. Hvis drengen ikke var tilbage på skolen inden en halv time, skulle han noteres som havende forsømt hele dagen. De drenge, hvis forældre var for uduelige til at sørge for sønnens fremtoning, skulle inspektøren lade vaske sig selv i en krog af skolen under opsyn af et par af de "*erdruelligste Drænge*".

Inspektøren skulle også sørge for orden i arbejdsrummet og i gården. Han skulle afværge, at drengene ødelagde noget eller tilføjede hinanden skade og forhindre, at nogen gik ledige, undtagen på det tidspunkt af dagen, hvor der var tilladelse til at lege. Han måtte ikke på egen hånd straffe nogen elev, men skulle "*med kiærlige Formaninger, og med alvorlige Irettesættelser naar det behøves, søge at bringe Drængene til Deres Pligter*".⁵³ Forseelser og forsømmelser skulle meddeles skolekommissionen, der fastsatte synderens straf. Herefter var det inspektørens opgave at realisere straffen.

Undervisningens organisering

I begyndelsen forsøgte man af sparehensyn at nøjes med én lærer ved hver af skolerne, men snart blev der også ansat et par månedslønnede underlærere. Søgningen til skolerne voksede, så der i 1812 var ca. 600 elever. Til sammenligning havde Nyboder i 1801 800-900 drengebørn i den undervisningspligtige alder.⁵⁴ Den enkelte klasse var inddelt i hold, der blev undervist på forskellige niveauer. I nederste klasse samlede man således alle dem, der skulle lære at læse, i et hold, og de dygtigere i andre hold, som blev undervist i læsning, skrivning og regning.⁵⁵

Oven i den boglige undervisning kom gymnastik, der i hvert fald fra 1809 blev varetaget af en underofficer, som var blevet uddannet i det militære gymnastikinstitut.⁵⁶ Dette uddannede alle lan-

dets gymnastiklærere indtil 1898.⁵⁷ Den gymnastikundervisning, der blev givet i De tre Drengeskoler, var altså i overensstemmelse med den, der blev givet til det voksne mandskab, og begge dele var inspireret af den tyske, filantropiske gymnastikpædagog J. C. F. Gutsmuths. Gutsmuths' gymnastik omfattede bl.a. atletiklignende øvelser, klatring, militære øvelser, herunder eksercits, dans og meget andet. Ved siden af skoleundervisningen blev der også undervist i håndværk. Kildematerialet hertil er meget sparsomt, men der er i hvert fald tale om snedker-, dreje- og skomagerværksted.⁵⁸ Det er ikke sikkert, at alle tre skoler har haft alle typer af værksteder.

Uagtet den ringe kildesituation er det muligt at danne sig et billede af skolerne. På trods af, at mange drenge arbejdede ved siden af skolen, blev der indrettet en industriskole på linje med spindeskolen for piger. Dog blev der lagt vægt på arbejdsopgaver, der var mere relateret til søfart eller faldt ind under traditionelle "mandefag". Det tyder på, at drengene, uagtet deres erhvervsarbejde, havde haft mulighed for nogen lediggang. Der blev indført mønstring og kontrol med opførsel og udseende i et omfang, som ikke tidligere har sat sig spor i kilderne.

Moral og arbejdsomhed

Skolevæsenet i Nyboder tog i slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet samme drejning mod arbejdsskolevirksomhed, som mange andre skoler på samme tid. I De seks Skoler handlede det især om, at ungdommen skulle lære sin børnelærdom. Omkring århundredskiftet var kristendom stadig en vigtig del af undervisningen, men fagenes antal blev alligevel udvidet på bekostning heraf. Samtidig blev der også brugt

mange kræfter på børnearbejdet – helt på linje med arbejdsskolerne i det omgivende samfund.⁵⁹

Lydighed og underdanighed var stadigvæk dyder, som skolen skulle indprente eleverne, men det var ikke længere dem, der stak i øjnene, når man så på, hvad ungdommen manglede. Nu blev flid nemlig sidestillet med lydighed eller moral. Admiralitetet udtrykte det for drengenes vedkommende på denne måde: "*Formaalet for Skolerne bliver derefter: at bibringe Haandværkstokkens og Divisions Mandskabets Drengbørn: Moralitet og Arbejdsomhed med netop saamegen Kundskab som de behøve for at blive gode Haandværkere og gode Søfolk for Deres Maj^ts Tjeneste*".⁶⁰

At være flittig og virksom var velansete dyder, og disse skulle gerne fremelskes. Sådant var det både i Søetatens og i de civile arbejdsskoler. Der var en anden holdningsmæssig lighed til civile skoledebattører: På samme måde som Admiralitetet i citatet ovenfor ikke lægger skjul på, at eleverne ikke behøvede at lære mere end det, der var passende for deres stand, fandt O. Høegh-Guldberg som minister, at bondestanden ikke var tjent med at lære for meget, da den dermed ville blive utilfreds med sin stilling.⁶¹

Ud over arbejdsskoletankerne synes det især at være den tyske skolegrundlægger og læsebogsopfinder Rochows indflydelse, der kan påvises i skolerne fra 1798 og 1800. Rochow mente ligesom Admiralitetet, at børnene skulle opdrages til "*moralisk gode og efter deres stand brugbare mennesker*".⁶² Endvidere foreskrev han en venlig og mild tugt anvendt over for børnene, og at eleverne skulle være renlige, lydige og høflige.⁶³ På samme måde skulle læreren i Hoppens Længe "*paamine og advare dem som maatte forsee sig*" og "*mere ved gode Formaninger og Ærefølelse, end ved*

FREGATTEN FREYA
Deres Kongelige Hojhed Prins
Christian Frederik

I Søetaten var det naturligt, at børn gik på arbejde, og derfor kunne ikke alle elever passe deres skolegang dagligt. Skolekommissionen lagde vægt på at drengene skulle arbejde med noget, der vedrørte deres fremtid i flåden. Christian Hendrich Gundersen, 11 år, gik ombord på fregatten Freya den 2. juni 1800 som matrosdreng og gik fra borde 17. september 1801. Tegning af Fried. Thorning. Handels- og Søfartsmuseet.

Tvang og Hug” lede børnene “til Flid og Sædelighed”.⁶⁴ Inspektørerne ved De tre Drengeskoler skulle sikre, at disciplene var velsoignerede og ligeledes sædelige, og de måtte ikke på egen hånd straffe eleverne, men skulle først og fremmest formane drengene kærligt.

Rochow var i det hele taget en stor inspirationskilde for det danske skolesystem, f.eks. de danske skolelove af 1814 og brødrene Reventlows skoleeksperimenter.⁶⁵ Således havde Søetatens skoler omkring århundredskiftet en del

lighedstræk med det københavnske fattigvæsens skoler, der var spindeskoler og bl. a. skulle opdrage til dyd og arbejdssomhed.⁶⁶ Også her skulle lærerne være venlige, ikke tyranniske; fagkredsen var dog bredere end i Søetatens skoler. Til gengæld var begge skolesystemer fælles om at indføre gymnastik på et tidligt tidspunkt, og de var inspirerede af de samme ideer. Svend Cedergreen Bech forbinder Københavns fattigvæsen med “tidens optimistiske humanisme”, hvori der gemte sig “tanker om nationaløko-

nomien”,⁶⁷ og Joakim Larsen fremhæver Fattigvæsenets skoler som prægede af “Oplysningstidens Skoletanker”.⁶⁸

Forandringer

Fra 1810 til 1816 skete der store forandringer i flådens organisation, og det fik afgørende betydning for Søetatens skolevæsen. Det faste mandskab blev indskrænket og reorganiseret således, at de dårligste blev afskediget, hyrede folk afløste dele af det faste mandskab, og først kompagnier, siden hele divisioner, blev nedlagt.⁶⁹ Det faste mandskab udgjorde herefter i alt 2.538 mand, fordelt på kun to divisioner, hvoraf den tilbageværende del af Håndværkstocken udgjorde 2. Division. Antallet af arbejdsdrengene lå nu på 240 drenge; 80 af hver klasse: rug-, kost- og kompagnidrenge. Drengene blev samlet i 1. divisions 4. kompagni, der blev kaldt Drengeskolen. Ved reduktionen af drengenes antal lagde man vægt på at ansætte de bedste.

Under reorganiseringsarbejdet blev samtlige drenge i tjenesten mønstrede, og der blev ført en rulle over dem.⁷⁰ Denne mønstring blev – sammen med øvrige forhold som forældrenes stilling – lagt til grund for afskedigelserne. Kommissionen, der var ansvarlig for den nye flådeorganisering, fandt i 1812 grund til utilfredshed med De tre Drengeskolers daværende stade. Nogle drenge, der havde gået i skolen i flere år, læste kun mådeligt og kunne hverken skrive eller regne. Ganske vist kunne disse drenge plysse værk og lave forladninger til kanoner, men det var ikke godt, når de *“derved forsømte at lære hvad der er nødvendigt for at kunne dannes til Søemænd (...) i Betragtning af, at de i Skolerne burde bibringes de Kundskaber, som kunne gøre dem skikkede til at oparbejde dem og dannes til Gavn for*

*den kongelige Søetjeneste og til værdige Medlemmer af Staten - er det saare skadeligt.”*⁷¹ Kritikken af skolerne viser, at det ikke var ønskeligt, at de fremtidige matroser var bedre til at plysse værk og lave forladninger, end de var til at læse og skrive. Organisationskommissionens leder, admiral Rosenvinge, skrev til Admiralitetet i 1813, at drengeskolerne havde vundet gevældigt ved den organisation, de havde fået ved århundredskiftet, men eftersom *“Tidsomstændighederne forandres og Oplysningen gjør Fremskridt (er) en Forandring i deres Organisation uomgængelig nødvendig”*. Skolerne var slet ikke militære, fandt Rosenvinge, og det burde de være: *“De maatte gives en militair Organisation og staae under militair bestyrelse da de skulle danne militaire”*.

Rosenvinge satte dermed selv ord på problemets kerne: Skolerne af 1800 var bedre end skolerne af 1786, men de var slet ikke gode nok til det, der var brug for i 1813. Værdierne havde ændret sig i den mellemliggende periode, og undervisningsminimum – oplysningen – havde ændret sig i opadgående retning.

Rosenvinge mente især, at det var et umilitærisk spild af tid, at elevernes arbejde koncentrerede sig om fag, der ikke vedkom tjenesten.⁷² Admiralitetet fandt, at arbejdsskolen var uden egentlig funktion og opsummerede formålet med den hidtidige læseskoleundervisning som religionsoplysning og opdragelse til lydhed og pligttopfyldelse.

Den nye skoleordning

Det var nødvendigt at tilpasse skolesystemet til den nye måde at organisere mandskabet på, for De tre Drengeskoler tog udgangspunkt i hhv. Håndværkstocken og divisionerne. Drengedelen af skolesystemet blev derfor reserveret til

de tilbageblevne 240 drenge.⁷³ Med den nye skoleordning blev erhvervsarbejdet for de ukonfirmerede drenge afskaffet,⁷⁴ men lønsystemet og betegnelserne rug-, kost-, og kompagnidrenge bibeholdtes. Drengene fik altså herefter løn for at gå i skole, og man kan fra dette tidspunkt ikke skelne mellem Drengekompaniet/tjenesten og skolegangen.

Øverst i den nye skoles hierarki stod en skolekommission bl.a. bestående af tre søofficerer. Den ene officer, kommandørkaptajn C. P. Flensborg, blev udpeget til inspektionsofficer, dvs. forbindelsesled mellem skolerne og skolekommissionen. Den nye skolekommission skulle selvstændigt styre skolen ud fra de givne retningslinjer. Dermed fik den tildelt stor kompetence, idet den selv var beslutningsdygtig i en lang række forhold uden at skulle inddrage Admiralitetet. F.eks. skulle den selv afgøre hvilke drenge, der kunne optages i tjenesten.⁷⁵

Den nye skole åbnede i 1816, blev placeret i Gåsegade og fik hurtigt navn efter denne. Skolen blev inddelt i to afdelinger, som hver blev ledet af en inspektør, der stod under inspektionsofficerens og skolekommissionens overkommando. Inspektørerne havde deres daglige gang på skolen og var ansvarlige for orden og kontrol med ild og brændsel. Undervisningen varede fra kl. 8-12 og igen fra 2-4. Hver dag skulle de respektive afdelingers inspektør holde mønstring over drengene fem minutter før undervisningens begyndelse. Drengene havde lov til at samles og lege ved skolen ti minutter før mønstring. Her skulle det konstateres, om alle var mødt, og om de var kommet til tiden. Ved samme lejlighed skulle inspektøren sikre sig, at børnene var velsoignerede. Derefter skulle drengene gå til deres klasse, og inspektøren noterede på en tavle i klassen, hvem der var

udeblevet. Han skulle også sørge for, at der ikke opstod uro, når drengene forlod skolen, og det var inspektørerne, der forestod afstraffelser af disciplene.⁷⁶

Hver af den nye skoles to afdelinger fik tre klassetrin, altså seks klasser i alt, svarende til de tre klasser af arbejdsdrenge, rug-, kost- og kompagnidrenge. Der blev undervist i læsning, religion, skrivning, regning, stil, historie og geografi, gymnastik og svømning.

Alle klasser blev undervist 31 timer om ugen, idet de havde fri kl. 12 lørdag. Efter den boglige undervisning var der gymnastikundervisning for to klasser ad gangen fra kl. fire til seks om eftermiddagen.⁷⁷ Undervisningen lå i direkte forlængelse af gymnastikken i de tre drengeskoler fra 1800, og den adskilte sig ikke i sin udformning synderligt fra gymnastikundervisning i andre almueskoler. Hertil kom undervisning i skomager- og drejerfagene, der til forskel fra de tidligere drengeskoler var forbeholdt de dygtigste elever i øverste klasse. Man gik to år i hver klasse, så alt i alt var der tale om ca. seks års skolegang, hvilket var ganske meget for børn af almenen på den tid, især det høje ugentlige timetal taget i betragtning.⁷⁸

Hvert år i november blev der afholdt eksamen, og her blev flid og dygtighed belønnet.⁷⁹ I 1820 fik de 14 drenge, der havde udmærket sig mest ved eksamen, præmier på tilsammen 134 Rbd., udbetalt i rede sølv mønt.⁸⁰ Imidlertid var det ikke nok at være flittig og dygtig i skolen. For at en dreng kunne avancere og dermed få bedre løn, krævedes det, at der var et ledigt nummer i rullen, han kunne overtage. Der var som nævnt kun 80 pladser i hver af Drengekompaniets tre klasser, og hvis eleverne i de øverste klasser var dovne eller dumme og derfor ikke kunne rykke op i skolen, måtte eleverne i klasserne under dem vente på, at der blev ledigt.

Man lod hellere en plads stå tom frem for at besætte den med en uegnet.

Til lærerne blev der stillet den fordring, at man skulle være teologisk kandidat med gode karakterer for at kunne få ansættelse, for så var der håb om, at man med tiden kunne få præstekald.⁸¹ Dermed skulle den kongelige kasse ikke som tidligere bebyrdes med pension til lærerne. En positiv effekt ved uddannelseskravet har sikkert været en bedre undervisningsstandard, end man ellers havde kunnet forvente. Tidligere havde man ved engagement lagt vægt på ansøgnernes anbefalinger fra personer, der kendte dem, og det var mere deres moralske karakter end deres intellektuelle færdigheder, der blev lagt til grund for ansættelse.⁸² Lærerstaben blev også udvidet kraftigt: Fire overlærere og fire underlærere til de 240 drenge.⁸³

I 1816 skulle lærerne vise *“hverandre indbyrdes (...) al den Gjensidige Agtelse og Tillid, som er fornøden for at fremme deres Embeds Hensigt”*,⁸⁴ altså et mere forbeholdent forhold til kollegerne end hos lærerne i De seks Skoler, der skulle omgås hinanden i broderlig kærlighed. Det blev også et prioriteret anliggende omkring 1816, at lærere skulle have en anstændig løn, thi *“al for kummerlig Nærings Sorg gjør endog den dueliste Lærer inden kort Tiid, som oftest, aldeles uskikket til sin Byrdefulde Post”*.⁸⁵

Med etableringen af Gåsegade skole var det især forhold internt i flåden, der tilskyndede forandring, men man følte også presset fra det ekspanderende undervisningsminimum. Erhvervsarbejdet blev afskaffet for drengene, men de fik fortsat løn og var stadig underlagt flådens ruller, både mht. at rykke op til næste klasse og risiko for at blive udsat af skolen ved manglende kundskabsfremgang. Dette gav en god kontrol med drengene, og det må have tilskyndet mange til at yde en indsats. På den an-

den side var systemet også helt enkelt et værktøj til at styre lønudgifterne. Skolen tilbød en høj undervisningsstandard, og der blev også stillet højere krav til lærerne end tidligere.

Disciplin

Den centrale kilde til de straffe, der blev tildelt skolernes elever, er straffeprotokollen fra Gåsegade. Det var kun de større overtrædelser og straffe, der blev registreret her. Mindre forseelser kunne straffes af læreren, mens de grovere skulle indberettes for den inspektionshavende officer.⁸⁶ Straffen for små synder var formentlig de såkaldte “håndtaver”, slag over hænderne med tampen, som det var tilfældet i senere perioder.⁸⁷

Det fremgår af protokollen, at de grovere “synder” især blev straffet med arrest. I maj-oktober 1816 blev arreststraffen afsonet i *“Caschiottet ved Gl: Holms Hovedvagt”*,⁸⁸ der også blev brugt til afstraffelse af det voksne mandskab. Fra 11. november samme år blev arresten afsonet på selve skolen i *“et af de smaa Kamre paa Loftet”*. Arreststraffen varede typisk 2-8 timer og idømtes for at komme *“forsildig”*,⁸⁹ bruge *“utilgivelig Løgn”*,⁹⁰ at være *“ulydig imod Læreren, tillige studs og [bruge] ubequems Ord”*⁹¹ og for at have forsømt skolen uden gyldig grund.⁹² Der synes ikke at være noget mønster i længden af straffen.

Også fysisk revselse optræder. Hans Andersen blev f.eks. i 1816 straffet med ris for at have forsømt skolen i to dage og forsøgt at undgå pågribelse ved at forlade sit hjem om morgenen, før det blev lyst.⁹³ Andre årsager til straf med ris, som blev eksekveret på Gammelholm, kunne være tyveri eller en konfirmeret drengs ulydighed mod foresatte.⁹⁴ Fysisk afstraffelse omfattede også tamping. Den 29. juni 1816 blev ti drenge

straffet med 14-27 slag af tamp for at have begået "*Uartighed ved en Vogn paa Gaden, som solgte Reddiker*".⁹⁵ Denne forseelse kan med moderne øjne se ud til at have meget lidt med skolen at gøre, men kravet om anstændig opførsel hos drengene rakte ud over skolens grund og skoletiden. En anden dreng blev straffet for et slagsmål på Holmen og en anden for at lyve derhjemme; begge blev idømt ophold i kachotten.⁹⁶ Atter andre blev straffet for forseelser i fritiden eller på vej hjem fra skole.⁹⁷

Når elevernes opførsel i hjemmet eller på gaden var skolens anliggende, hang det sammen med deres status som kongens tjenere. Det faste mandskab var principielt underlagt militær disciplin døgnet rundt, og drengene gik klædt i den til tjenesten knyttede mundering. Dermed var de let genkendelige og havde pligt til at gøre deres kompagni ære. Dertil kommer, at et af skolens formål var at opdrage drengene til lydighed, at opfylde deres pligter og blive "*retskafne Mænd*".⁹⁸

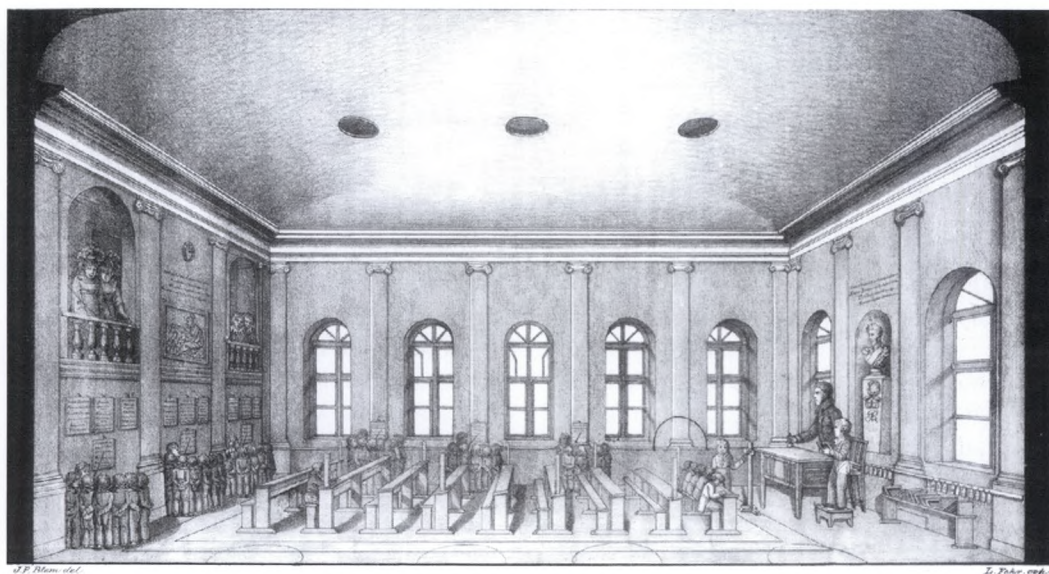
Den fysiske afstraffelse, der blev noteret i straffeprotokollen, ophørte i 1818. Skolekommissionen fandt herefter, at drengenes gode opførsel betød, at man ikke behøvede at fare så hårdt frem. Enten det nu skyldtes, at drengenes opførsel blev bedre, eller at skolens personale blev mindre tilbøjelig til at gribe til korporligheder, så tolker jeg udviklingen til at være i tråd med en tilsvarende holdning i andre dele af Søetaten. I forbindelse med flådens indskrænkninger i 1810-16 håbede den ansvarlige, at "*naar de Tilbageblivendes Kaar og Stilling forbedres, har [man] anledning til at formode mere Moralitet iblandt dem, hvormed corporlige Straffe vil blive sjældnere*". Uanset om denne forudsigtelse kom til at holde stik, var der blandt det overordnede personel en holdning om, at det både var muligt at forbedre mandskabets moralske habi-

tus og ønskværdigt at undgå fysisk straf. Denne tankegang bryder med den ånd, der ligger bag Krigsartiklerne fra 1756, som alle under Søetaten var underlagt. Heri hedder det: "*Hvor Drengene skal ræfses, skal det skee med Tampe, eller med Ris; Hvor de dømmes til Straf, der fastsættes efter Forbrydelsens Storhed, enten de skal straffes med Tampe, med Ris, eller med de fine Katte, [dvs. piske] eller og med at arbejde i Børne-Huset i nogen Tid*". Krigsartiklernes straffe for det voksne mandskab omfattede også brug af tampe og katte, men dertil også brændemærkning og dødsstraf.⁹⁹ Krigsartiklernes straffeformer er altså parallelle med Danske Lovs 6. bogs straffemetoder.¹⁰⁰ Den mere humane linje i Søetaten modsvares i den civile strafferet af en mildere tendens, der voksede ud af Oplysningstidens diskussioner om naturretten, og som byggede på tankegangen om, at det er muligt at forbedre mennesker.¹⁰¹

Disciplin er andet og mere end fysisk straf. Disciplinen i Gåsegade blev også opretholdt ved elevernes udsigt til ikke at blive rykket op i næste klasse (med højere løn) og risikoen for udsættelse af skolen, hvis man ikke artede sig. Uniformering og daglig mønstring i skolegården var elementer, der støttede op omkring skolens disciplin. Frederik den 6. fulgte skolerne med interesse og aflagde af og til visit. Kongen bevirkede, at børnene i Søetatens skoler på hans egen og dronningens fødselsdag fik et godt og mættende middagsmåltid (risengrød).¹⁰² Denne fornemme gunst har givetvis virket disciplinerende på børnene, idet den har været en konkret manifestation af, hvem de skyldte loyalitet.

Alle i skole

Det kommunale skolevæsen under ledelse af Den Kongelige Direction for Al-

En dansk Lancaster-Skole

for 100 Lærlinge.

Over Thorvaldsfens Gruppe.

"Hemmer! Smaa børn! til mig hen!
Høres Christus venligt sig,
Thi kun Saadanne Guds Prige
Arve kun i Himmelen."

Over Kongens Brevbillede.

"Friggte Gud, og Kongen ære!
Saadan Tak vi Dig frembære,
Frederik! vor Konge kjær!
Lønge! Fader! blandt os vær!

Den indbyrdes undervisningsmetode, der blev brugt i Hoppens Længe, Klerkegade og Svanegade, blev anset for at være velegnet til undervisning af fattige folks børn i og uden for Søetaten. På billedet ses langs væggene grupper af børn, der læser højt fra opsatte læsetavler. På forreste bænkerekke foran katederet sidder andre børn bøjet over skrivningen. Alle børnegrupperne undervises af en bihjælper, og ved siden af læreren står hjælperen, lærerens højre hånd. I. W. Bruun: Den Lancasterske Skoleindretnings Historie. Samlet af Jens Worm Bruun. Med 2 Portraiter og 4 Plader i Steentryk. 1820. Det Kongelige Bibliotek.

mue- og Borger-Skolevæsenet i København (herefter KAK) var på trods af nye skolelove i 1814 meget mangelfuldt. Dette kunne hurtigt mærkes, da Søetaten i 1816 udelukkede de ikke-tjenstgørende nyboderdrengene fra sit eget skolevæsen. I 1819 blev det anslået, at ca. 600 af alle nyboderbørnene i skolealderen ikke fik ordentlig undervisning. KAK mente, at Søetaten selv var forpligtet til at skaffe børnene uddannelse. Derfor påtog

Søetaten sig at skaffe undervisning til samtlige af mandskabets børn i den undervisningspligtige alder; en ambition, der nu blev betragtet som så væsentlig, at Etaten selv påtog sig at afholde udgifterne.¹⁰³

I 1820 åbnede en ny drengeskole i Svanegade. Her blev der undervist i læsning, religion, skrivning og regning, hvilket efter skolekommissionens opfattelse svarede til "hvad Almuen i Al-

mindelighed behøver at lære".¹⁰⁴ Skolens begynderklasse skulle undervises efter den indbyrdes undervisnings metode, en i 1800-tallet meget udbredt undervisningsmetode, der byggede på, at én lærer skulle kunne undervise 100 børn, når han lod nogle elever skiftes til at undervise de øvrige, der var inddelt i grupper.

Ambitionen om at tilfredsstille undervisningsbehovet for alle børn kom til at volde Søetaten en del vanskeligheder. Ved Svanegade skole blev man nødt til at indføre "flerholdsskift", så nogle klasser mødte formiddag, andre eftermiddag og atter andre om aftenen. Nogle klasser kunne kun møde hver anden dag. Svanegadeskolen blev prioriteret langt lavere end Gåsegade. Formålet med den nye skole var at opfylde undervisningsbehovet for alle Etatens børn, når de nu ikke kunne komme i kommunal skole. Skolelovene af 1814 var det juridiske udtryk for, at uddannelse i stigende grad blev anset som en vigtig offentlig opgave, og Søetaten kunne i 1820 ikke passivt være vidne til, at mandskabets børn voksede op i uvidenhed; man påtog sig derfor deres undervisning, svarende til den "*Kundskab og Dannelselse, som Almue-Ungdommen i almindelighed behøver*".¹⁰⁵ Det er et udtryk for et helt andet syn på skolegangens nødvendighed end i 1786. Da eleverne i Svanegade for størstedelens vedkommende ikke ville komme i kongens klæder, var det undervisningsminimum, som blev anset for passende, imidlertid langt mindre end tilfældet var for Gåsegade.

Selvom der som omtalt eksisterede to pigeskoler, havde Søetaten også svært ved at finde plads til alle pigerne. Her blev den indbyrdes undervisningsmetode en løsning. Både denne metode og den resterende skolelærdom lignede tendenserne i civile skoler. Læreren og lærerinderne skulle sikre en god pigeopdragelse ved at våge over "*Undseelse og*

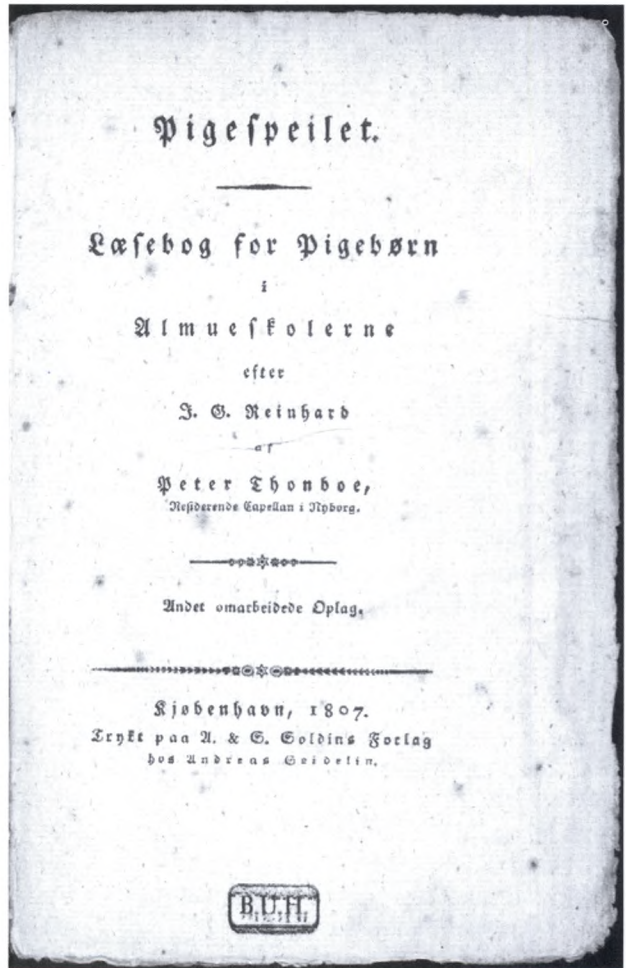
Blufærdighed" og standse "*alt Hang til Frækhed, Trodsighed, Ubeskedenhed og Forfængelighed*".¹⁰⁶ Undervisningsmaterialerne var ofte af en moralsk karakter. Et eksempel på dette er læsebogen for piger, *Pigespeilet*, der indeholdt tekster, som en god pige kunne spejle sig i. Piger skulle være gode, dydige, flittige, beskedne osv., mens de f.eks. ikke måtte være vilde i leg eller blive snavsede. Pigespeilet blev udgivet posthumt af oversætterens svoger – A. K. Holm, præst ved Holmens kirke.¹⁰⁷ På samme måde fungerede de tidligere omtalte moraliserende spindeviser, der var beregnet på at skulle afsynges ved arbejdet, og det er samme pigeideal, som kommer til udtryk i Hjorts spindevisebog.

Pigeskolerne havde i hvert fald indtil 1840 kun en enkelt lærer til hver af skolerne.¹⁰⁸ Det betød, at eleverne højst fik et par timers daglig undervisning, hvor drengene i Svanegade fik 4-6 timer dagligt. Til gengæld havde pigeskolerne nu fire klassetrin, plus den indbyrdes undervisning. De blev altså prioriteret lavere med hensyn til lærerkræfter end drengeskolerne. Her adskilte Søetaten sig ikke fra normen i det civile samfund, selvom pigerne her nok havde lidt flere daglige læsetimer. Det er formentlig heller ikke uden betydning, at Søetaten havde vanskeligt ved at opfylde sin egen ambition om at tilbyde undervisning til alle børnene. I den situation er den kønsdiskriminerende prioritering kun blevet forstærket af omstændighederne.

Afslutning

Søetaten involverede sig særdeles i sit eget skolesystems udvikling, og skolerne blev stærkt påvirket af progressive pædagogiske og filantropiske idéer. Således voksede skolevæsenet frem af en stadig nødvendighed, der dels stammede fra et

Læsebogen Pigespeilet havde pigeskoletæreren Hr. Poulsen 35 eksemplarer af, da han i juli 1820 skulle foretage en optegnelse over skolens inventar. Disse bøger blev åbenbart brugt flittigt, for ved en ny opgørelse i 1824 var 16 af de 35 eksemplarer slidt op. I foråret samme år havde Admiralitetet i øvrigt indskærpet over for pigeskoledirektionen, at skolerne kun måtte investere i de billigst mulige lærebøger, netop de, der var approberet til brug i Svane-gadens drengeskole. Det var bl.a. Peder Jensens ABC, og Cramers Arithmetica Tyronica. Det kongelige Bibliotek.

stigende behov for undervisning i det omgivende samfund, dels var påvirket af forhold internt i Flåden og Nyboder. Det var ikke en tilfældighed, at skolerne i høj grad lignede de civile almueskoler. I valget af undervisningsmaterialer, skolefag og i brugen af den indbyrdes undervisningsmetode var Nyboders skoler på linje med andre skoler, uanset hvor i perioden man vælger at slå ned. Andre steder i samfundet blev der grundlagt og udviklet mange forskellige typer skoler, for uddannelse var et omdebatteret spørgsmål i Oplysningstidens Danmark.

Den mængde af undervisning, der blev opfattet som "det acceptable minimum", voksede konstant.

I 1786 blev der lagt vægt på læsning, kristendom og lydighed, parallelt med civile skoler. Der viste sig imidlertid hurtigt et behov for differentiering af skolevæsenet, der fortsatte perioden ud. Allerede omkring århundredskiftet havde fokus flyttet sig til muligheden for at udvikle flid som et fremherskende karaktertræk hos både piger og drenge. Redskaberne hertil var, ved siden af fattigdomsforebyggende håndarbejde,

mildhed mod børnene, styrkelse af almen skolefag på bekostning af religionsundervisningen og for drengene: gymnastik. Inspireret af industriskolebevægelsen oprettede Søetaten således i 1798 en spindeskole for piger, og i 1800 afløste tre arbejdsskoler for drenge de seks oprindelige skoler. Dermed var der indført en kønsmæssig differentiering.

Da flåden blev ramt af voldsomme nedskæringer modsvarede dette ved at samle kræfterne om en slags "almuens eliteskole" for en udvalgt skare af drenge, der fik en langt bedre undervisning, end almuebørn normalt kunne få. Her var arbejdsskolefaconen ikke længere tilfredsstillende, skønt den stadig kunne bruges til pigerne. De resterende drenge blev i denne forbindelse frataget både skolegang og erhvervsarbejde, mens Gåsegadedrengene ikke alene fik den mere eksklusive undervisning gratis, men også løn for at deltage og de var sikret både videre uddannelse og arbejde i fremtiden, hvis de ellers var egnede og stræbsomme.

I kraft af det ekspanderende undervisningsminimum trængte behovet for undervisning af de overskydende drenge sig på. Derfor påtog Søetaten sig i rollen som kongeligt patriarkat at opfylde dette for samtlige af det menige mandskabs børn, og der blev oprettet endnu en drengekole, hvor niveauet bevidst blev lagt lavere end i Gåsegade. Skolens primære sigte var at bibringe eleverne den nødvendige lærdom så billigt som muligt. Søetaten var moralsk forpligtet over for disse børn og deres skolegang, selvom det formelt ikke var tilfældet.

Søetatens skoler adskilte sig fra civile skoler i et stærkt organisatorisk samarbejde mellem skolevæsenet og resten af Etaten. Der var hele tiden en stor administrativ og juridisk ekspertise til rådighed, som skolerne kunne trække på. Derfor var det muligt at etablere en stør-

re disciplin i Nyboders skoler end i så mange andre skoler. For hele perioden gælder det, at skolerne gav drengene mulighed for social opstigning gennem flådens videre uddannelsessystem.

I sidste fjerdedel af perioden er der forhold, som bryder med det traditionelle kongelige patriarkat. Tydeligst og mest overraskende står Gåsegade skoles anvendelse af disciplin, der var så effektiv, at systematisk, fysisk revselse efter få år faldt væk, samtidig med at eleverne blev omtrent lige så dygtige, som børn i gode borgerskoler. Selvom lærerne anvendte lettere korporlig afstraffelse for mindre forseelser, var Gåsegade i denne henseende mange år forud for andre grundskoler.¹⁰⁹ At afstå fra korporlig afstraffelse bryder med den tankegang, hvor patriarken har ansvar for de undergivne samt pligt og ret til at revse dem fysisk. I stedet skulle drengene egenhændigt påtage sig ansvaret gennem selvkontrol.

I Gåsegade blev lærerstaben professionaliseret. Ved at stille krav til lærernes uddannelse tog Søetaten udgangspunkt i en symbolsk, formaliseret og ensartet standard, bestået eksamen og topkarakterer, der forudsatte et fælles videns- eller uddannelsesniveau. Dette dannede grundlag for en ansættelsesform, der var mere moderne, end lærernes tidligere engagement. Lærerne skulle sikres en løn, de kunne leve af, til gengæld var alderdomsforsørgelsen ikke længere patriarkens ansvar, men den enkeltes. I lærerinstruksen understregedes også et professionelt forhold kollegerne imellem. Ligeledes blev Gåsegades ledelse styrket i forhold til tidligere, idet den fik et flertal af søofficerer. Dels ændrede dette ledelsens faglige profil, dels bevirkede det, at skolens ledelse kunne optræde langt mere slagkraftigt og selvstændigt end tidligere. Det er tydeligt, at Gåsegade skilte sig ud fra de andre Ny-

boderskoler. Det resultat, man ønskede at få ud af eleverne var som det traditionelt var for skolerne: "*det højeste Formaal med Ungdommens Dannelse - og som bør være Summen af al Undervisning, er at skabe varig Tilfredshed i ham med hans Stilling i Staten*".¹¹⁰ Men midlerne dertil var anderledes, fordi denne stilling i staten var under omformning. Aktuelt blev det faste mandskabs antal i forhold til de indrullerede indskrænket, hvorved den enkelte fik større ansvar. På længere sigt blev Faste Stok opløst som institution.

Det kongelige patriarkat var et eksempel på, hvordan enevælden kunne organisere liv og arbejde. Kongen havde brug for stabil arbejdskraft og loyalitet, men det betød ikke, at Søetatens ydelser udstraktes til mere end det højst nødvendige for at opnå dette. Det var i den forstand et patron-klient-forhold, hvor begge parter skulle have mest muligt ud af forbindelsen. Klienterne var ikke knægtede stakler, men værdige mennesker, der besad noget værdifuldt, som "systemet" gerne ville have del i: arbejdskraft, viden, troskab og stabilitet. Det kongelige patriarkat var ikke "totalt", og det kapslede sig ikke til, men optog ideer fra omverdenen og fortolkede dem inden for sin egen ramme. Derigennem kan der spores tegn på, at nye, mere "moderne" organisationsformer vandt frem og på længere sigt var med til at afvikle det kongelige patriarkat. Søetatens indre organisation tilpassede sig i løbet af 1800-tallet både folkestyre, liberalisering af arbejdsforholdene og industrialiseringen. Flåden overlevede det kongelige patriarkat i kraft af åbenhed og udveksling af idéer, hvilket bl.a. kom til udtryk ved skolevæsenets store tilpasningsevne.

Noter

1. H. G. Garde: Den dansk-norske Sømagts Historie 1700-1814, 1852, s. 253.
2. Ole Lisberg Jensen: Dagligdag ombord i flådens store sejlskibe. Handels- og Søfartsmuseet: Hilsen fra søens folk. Festskrift til Anders Monrad Møller, 2002, s. 133.
3. Ole Feldbæk: Den lange fred 1700-1800. Olaf Olsen (red.): Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie, bind 9, 1992, s. 108-109.
4. H. Kyrre & H. P. Langkilde: Byens Skole. Københavns kommunale Skoles Historie, 1926, s. 79. Aksel H. Nellemann: Den danske skoles historie, 1966, s. 88.
5. Kyrre & Langkilde, se note 4, s. 49, 100ff; Hans Kyrre: Vor skole, 1960, s. 208.
6. Joakim Larsen: Bidrag til den danske folkeskoles historie 1794-1818, 1893, s. 22. Gunner Lind: Hær og uddannelse i Danmark-Norge i det 18. århundrede, Uddannelse, 1990, s. 28-29.
7. Udateret koncept. Rigsarkivet (RA): Nyboders skoler vedkommende (herefter Ny. vedk.). Nyboders Kommandantskabs Aflevering af 1942: Sager om Søetatens Dreng- og Pigeskoler (herefter Afleveringen af 1942). Generalregistraturer før 1848, Provensnr. 508-521 (Søetaten).
8. Betalingsreglement. RA: Kongelige Resolutioner fra Søkrigskancelliet (herefter Kgl. Resolutioner). Bd. 1786-87. Folioregistratur 254. Søetaten 1 Marinearkivet indtil 1655, Kancelliekspeditioner 1659-1848, Admiralitetet 1659-1848.
9. Udateret koncept. Ny. vedk.
10. 31. mar. 1786. Kgl. Resolutioner, bd. 1786-87.
11. 28. jan. 1787. Ny. vedk.
12. Ingrid Markussen: Hvad skete der med skolen i 1814?, Tage Kampmann (red.): Et folk kom i skole, 1989, s. 40.
13. Larsen, se note 6, s. 32, 42.
14. 6. maj 1788. Ny. vedk.
15. 13. nov. 1786. Ny. vedk.
16. 19. feb. 1790. Ny. vedk. Chr. Cramer.: Arithmetica Tyronica eller grundig Vejvisning practice at lære ald fornøden Huus- og Handels-Regning, fremsat ved en nye og fordeelagtig Lære-Maade, 1735.
17. 8. feb. 1787. Ny. vedk.
18. 5. sept. 1791, 4. juni 1792. RA: Decisionsbog 1781; Decisionsbog 1792, Generalkom-

- missariatet, Folioregistratur 285. Delregistratur over Søetaten, Generalkommissariatets Arkiver.
19. Ingrid Markussen: Visdommens lænker. Studier i enevældens skolereformer fra Reventlow til skolelov, 1988, s. 75.
 20. Udateret koncept, Ny. vedk.
 21. 31. mar. 1786. Kgl. Resolutioner 1786-87.
 22. 28. jan. 1787 & 12. aug. 1789; Ny. vedk.
 23. Rom. 13, 1. Efes. 6, 5. Markussen 1988, s. 62, 123.
 24. Ingrid Markussen: Til Skaberens Ære, Statens Tjeneste og Vor Egen Nytte, 2. udg., 1995, s. 90.
 25. Juliane Engelhardt: "Adel er arvelig, men Dyd maa erhverves". Den patriotiske bevægelse i det danske monarki 1780-1799, Fortid og Nutid nr. 3, 2002, s. 172-174
 26. Markussen, se note 24, s. 89-90, 101.
 27. 8. jan. 1798. RA: Indkomne Breve vedr. Haandværkstokkens Skoler, Søetatens Drengeskoler og Nyboders Skoler 1804-15 (Herefter Breve 1804-15), Folioregistratur 154, Nyboders skoler. Disse kilder tilhører også Afleveringen af 1942 og skal ifølge Rigsarkivets personale stå sammen med det øvrige på arkivets hylder, men det er kun registreret i denne gamle folioregistratur og ikke som det øvrige i Generalregistraturer før 1848, Proveniensenr. 508-521 (Søetaten).
 28. 20. feb. 1798. Indkomne breve og skrivelser vedkommende Søetatens drengeskoler 1788-1870 (herefter: Skriv. 1788-1870) Afleveringen af 1942.
 29. 20. feb. 1798. Skriv. 1788-1870. At plysse værk vil sige at opkradse hamp el. lign. så det kan bruges til at tætte skibe med. Splidse vil sige at splejse tovværk, og garn er fiskegarn.
 30. Ibid.
 31. 6. feb. 1799, s. Breve 1804-15.
 32. Ibid.
 33. Ingrid Markussen: Hensynet til piger i den Reventlowske skolepolitik, Kvinder, køn og forskning, 1993, s. 83, 86, 100-101.
 34. 20. feb. 1798; Skriv. 1788-1870 & 26. okt. 1833; Protokol for pigeskolen (herefter: Pigesk.). Afleveringen af 1942.
 35. 29. juni 1798; Skriv. 1788-1870.
 36. Markussen, se note 24, s. 101.
 37. B. Rosenberg & P. Sigaard: Spindeskolen i Ølby, Køgestudier Vol. 1992 (Trykt 1993), s. 32.
 38. Minna Holm Kragelund: Håndarbejde for 150 år siden!, Håndarbejde i skolen, 1974, s. 7.
 39. 31. mar. 1822; Kgl. Resolutioner 1822.
 40. Larsen, se note 6, s. 6; Rosenberg & Sigaard, se note 37, s. 27; Kragelund, se note 38, s. 7.
 41. 31. maj 1822; Pigesk.
 42. Viktor Kristian Hjort: Sange for unge Piger, især med Hensyn til offentlige Arbejdsskoler, 1799, Forerindringen.
 43. Larsen, se note 6, s. 29, 32.
 44. Markussen, se note 24, s. 101.
 45. Markussen, se note 33, s. 86; Nellemann, se note 4, s. 63; Kyrre, se note 4, s. 296; Kyrre & Langkilde, se note 4, s. 154-155.
 46. 8. aug. 1800; Kgl. Resolutioner 1800.
 47. Harry Haue & Ellen Nørgaard: Skolen i Danmark 1500-1980'erne, 1986, s. 15.
 48. 14. dec. 1813; Kgl. Resolutioner 1813.
 49. 8. aug. 1800; Kgl. Resolutioner 1800.
 50. Joakim Larsen: Skolelovene af 1814, 1914, s. 531; Larsen, se note 6, s. 5; Willis Dixon: Education in Denmark, 1958, s. 30; Markussen, se note 24, s. 90.
 51. 20. feb. 1798, Skriv. 1788-1870.
 52. Udateret koncept, Breve 1804-15.
 53. 2 stk. udaterede koncepter; Breve 1804-15.
 54. Folketællingen 1801.
 55. 2. dec. 1812; Breve 1804-15.
 56. 22. aug. 1809, Breve 1804-15.
 57. Niels Kayser Nielsen: Mellem filantropi og militær. Kropskultur og idrætspædagogik i Danmark ca. 1780-1820, Fund og forskning, nr. 35, 1996, s. 135.
 58. 5. maj 1800, 19. jan 1805, & 27. nov. 1809; Breve 1804-15.
 59. Larsen, se note 50, s. 531-534.
 60. 8. aug. 1800, Kgl. Resolutioner 1800.
 61. Larsen, se note 6, s. 3; Markussen, se note 19, s. 104.
 62. Markussen 1988, s. 202.
 63. Larsen 1893, 32, 43.
 64. 6. feb. 1899; Breve 1804-15.
 65. Larsen 1893, s. 32; Nellemann 1966, s. 62; Markussen 1988, s. 199-200.
 66. Larsen 1914, s. 531; 533.
 67. Sv. Cedergreen Bech: Storhandelens by. Københavns historie bd. 3 1728-1830, 1981, s. 318.
 68. Larsen, se note 50, s. XXI.
 69. 30. okt. 1811; Kgl. Resolutioner 1811.
 70. 15. jan. 1812. RA: Kommissionsarkiver

- 1673-1841. Den angående Søetatens faste mandskabs hensigtsmæssigere organisation nedsatte kommission af 13.3.1810 bd. 1, Folioregistratur 254. (Herefter Org.komm.).
71. 17. feb. 1812; Org.komm.
72. 24. juli 1813; Breve 1804-15.
73. 14. dec. 1813; Kgl. Resolutioner 1813.
74. Litra E; Org.komm.
75. 1. nov. 1815. Protokoller for kommissionen vedrørende Søetatens Drengeskole, bd. 1. Afleveringen af 1942. (Herefter Kommis. 1).
76. 19. sept. 1819. Indkomne Breve vedk. Drengeskolerne. Pk. 1816-1827. Afleveringen af 1942. (Herefter Dreng. 1816).
77. 19. sept. 1823. Korrespondanceprotokoller for drengeskolen, bd. 1. Afleveringen af 1942. (Herefter Korresp.).
78. Joakim Larsen: Bidrag til den danske folkeskoles historie 1818-1898, 1899, s. 65.
79. 25. mar. 1817; Dreng. 1816, 8. jan. 1818; Korresp.
80. 4. juli 1821; Kommis. 1.
81. 25. apr. 1818, Korresp.
82. F.eks. 2. feb. 1790 & 3. sep. 1790; Nyb. vedk.
83. 17. mar. 1816; Kgl. Resolutioner 1816.
84. 2. jan. 1816; Korresp.
85. 7. nov. 1815; Korresp.
86. 2. jan. 1816; Dreng. 1816.
87. Anette Vasström: Holmens by – Nyboder og dets beboere især i nyere tid, 1985, s. 65; Egil Skall: Jens Christian Petersens barndoms- og skoleerindringer fra Nyboder omkring 1830, Historiske Meddelelser om København 1998, s. 15; Orlogsmuseet: Erindringer. Udateret, usigneret. Tilskrevet Edvard Andersen, Fotokopi, originalen i privateje. S. 9.
88. 2. maj - 29. okt. 1816; Straffeprotokoller for drengeskolen 1816-48, Afleveringen af 1942 (Herefter Straf.).
89. 11. nov. 1816; Straf.
90. 12. juli 1816; Straf.
91. 11. maj 1816; Straf.
92. 2. maj 1816 & 15. juni 1816; Straf.
93. 5. okt. 1816; Straf.
94. 27. aug. 1816, 5. juli 1816; Straf.
95. 29. juni 1816; Straf.
96. 8. maj 1816, 18. feb. 1818; Straf.
97. 12. jan. 1821 & 25. jan. 1821; Straf.
98. 14. dec. 1813; Res. 1813.
99. Kong Frideric den Femtes Krigs-Artikels-Brev for Land Tjenesten ved Søe Etaten, 1756, s. 202 ff., 243.
100. F.eks. Danske Lov, 1683, genudg. 1971, 6/17/32-38, s. 983-986.
101. Ditlev Tamm: Dansk retshistorie, 1996, s. 211, 216, 228-229.
102. 25. okt. 1821 & 30. jan. 1823; Skriv.; 1. feb. 1822; Pigesk.
103. 25. juli 1819; Kgl. Resolutioner 1819.
104. 21. maj 1820; Kgl. Resolutioner 1820.
105. 24. feb. 1820; Dreng. 1816.
106. 30. maj 1820; Skriv.
16. sept. 1825; Pigesk.
1. okt. 1826; Pigesk.
107. Peter Thonboe: Pigespeilet. Læsebog for Pigebørn i Almueskolerne efter Justus Gottfr. Reinhard, 1807.
108. Betalingsreglement; Kgl. Resolutioner 1840.
109. Haue & Nørsgaard, se note 47, s. 31.
110. 20. mar. 1813; Breve 1804-15.